

Doboz szociálgeográfiai jellemzése

BECSEI JÓZSEF

Doboz nagyközség Békés megyében, a korábbi gyulai járás területén foglal helyet. A megyeközpontról a távolsága légvonalban 9 km, a vele összeköttetést tartó műúton hasonlóan 9 km. Menetrendszerű járatban közlekedő közlekedési eszközön — autóbusz — leghamarabb 20 perc alatt érhető el. Délen Gyula város, keleten Sarkad, északon Tarhos, nyugaton Békés város és Gerla jelenti a határt (1. ábra). Feltétlenül előnyös fekvésében, hogy a megyeszékhelytől is csak a hajdan területéhez, ma Békéscsabához tartozó Gerla választja el.

Forgalmi fekvése a kiépített utak szempontjából jó, annak ellenére, hogy vasútja nincsen. Műúton Gyulával, Békéscsabával, Békéssel, Sarkaddal és Vésztővel van összekötve. Gazdasági életében feltétlenül előnyt jelent, hogy a Kettős-Körös a község határán folyik át, alig 5 km-re fekszik Szanazugtól, a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásának helyétől, amely mindjobban kiépülő üdülőteleppé fejlődik. Mivel a Köröstől keletre fekvő területekkel a közlekedési folyosó Gyulán át halad, így folyami hídjainak forgalmi jelentősége is kisebb. Az ezen lebonyolódó forgalom jórészt Doboz és a Köröstől nyugatra fekvő területek relációit jelentik.

Doboz gazdasági és településtörténete

Ezen a helyen már a kőkorszakban is élt ember. Megtelepedésre alkalmassá tették természeti adottságai és környezete. A magyarság jövetelét megelőzően itt élt szlávok emlékét az ún. Sámson vára jelentette, mely Alsó- és Felső-Doboz között helyezkedett el. Doboz megyénk községei közül először fordul elő írásos emlékeinkben, mégpedig 1075-ben, s azon négy-öt helysége közé tartozik megyénknek, amelyekben a lakosság folytonossága a honfoglalástól napjainkig megvan. (KARÁCSONYI J. 1896.)

Karácsonyi János szerint a régi magyar nyelvben Doboz apró, sárga szilvát

jelentett. Doboz feltehetőleg onnan vette a nevét, hogy itt az erdőben dobot termő fák voltak bőven. Eredetileg a köleséri főesperességhez és Zaránd megyéhez tartozott s csak 1440 táján került Békés megyéhez. Ekkor a település helyén két falu, Alsó és Felső-Doboz volt, s ez utóbbi 1649-ben olvadt be Doboz területébe.

Mivel a falu erdők és vizek között állott, ez meghatározta a lakosság foglalkozását is, akik jórészt állattenyésztéssel — főleg sertés — foglalkoztak. Géza király is mint sertéshizlaló helyet adományozta 1075-ben. Ez időben Dobozt királyi kanászok, kenyérsütők és méhészek lakták. 1308 és 1340-ben a Hunt-Pázmán és Aba család birtokába került. A XV. század elejétől a gyulai uradalomhoz tartozott, egészen a gyulai vár bukásáig. Lakosai a gyulai vár urainak szolgáltak mint virrasztók, halászok és erdőőrök. Doboz mindjárt Gyula várának bevétele után a török kezére került. E kor népességi és gazdasági viszonyairól az összeírásokból viszonylag jól megrajzolható képet kapunk.

1550-ben a megye három járásából Doboz (Alsó- és Felső-Doboz) a délnyugati járáshoz tartozott. 1559-ben 18 egész- és 18 féltelkes jobbágy lakta, majd 1563-ban mintegy 60 család, azaz kb. 300 fő élt itt. Ez azt is jelentette, hogy Békés megye falvai közül a jelentősebbek közé tartozott. A megye ekkori (1563) 71 településéből lakosságát tekintve a 17. helyen állott. A megyében ekkor 3739 család, azaz mintegy 18 695 fő élt.

Mint már említettük, Doboz fekvése főként az állattenyésztést tette lehetővé, amit az e korból való adatok is mutatnak, hiszen 1554-ben egy lakosnak sem volt vetése, 1562-ben is csupán ketten vetettek egy kis búzát, annál fontosabb volt viszont az állattenyésztés.

A török időkben a lakosság folytonossága nem szakadt meg, de változtak a község birtokosai. 1616-tól Doboz Veres Mártoné, majd 1635-től bérbe adták a községet Dimándi Jánosnak, Kis Balázs Lászlónak és több dobozi lakosnak. A megmaradó területeket pedig Wesselényi Ferenc nádor mint koronabirtokot eladományozta Inczedy Mátyásnak, Galacsi Miklósnak, Marossy Istvánnak és Gombos Györgynek. A XVII. század vége és a XVIII. század eleje ugyanolyan viharosak voltak Doboz lakossága számára, mint a megye többi községének lakossága számára, 1685 után elpusztult, így 1698-ban csak 20 ház romját számlálhatták össze. A következő évben már ismét megültek a doboziak, de a Rákóczi-szabadságharc ideje alatt (1703-ban) elmenekültek, s újbóli betelepülésre csak 1713-tól került sor. Ez időtől számítjuk a mai Doboz kialakulását.

A XVIII. század elején a megye többi településével együtt Harruckern János György tulajdonába került, majd 1798-ban vétel útján lett a Wenckheim család tulajdona. Lakossága és határa a következő két évszázad alatt jelentősen növekedett.

Az 1715. évi összeírás szerint 25 jobbágy és 9 zsellér lakta a községet, amely 1720-ban is csaknem változatlan maradt: 26 jobbágy és 9 zsellér. Az 1719. évi összeírás szerint a községben 25 házhely és 29 háztartás volt. Ezek a számok a század végére jelentősen megnövekedtek, amint azt a 2. táblázat is mutatja.

1773-ban az 590 lakos az alábbiak szerint oszlott meg: 51 telkes jobbágy, 49 házas zsellér, 13 házatlan zsellér és 5 iparos család, akik mintegy 106 házban laktak. A házak száma a népesség számának növekedésével párhuzamosan nőtt.

1827-ben 268, 1850-ben 455, 1890-ben 814 (1. táblázat).

1. táblázat

Doboz lakosságának alakulása

Év	Lélekszám	Év	Lélekszám
1715	170	1900	5232
1732	234	1910	6064
1773	590	1920	5970
1827	1714	1930	6469
1850	2512	1941	5342
1869	3390*	1949	7361
1880	—	1960	5598
1890	4350	1970	5123

* Az adatok Mezőmgyer nélkül szerepelnek.

Az újratelepülés után használni kezdték saját határaikon kívül Felső-Doboz és Szanna határát is, vetéseik pedig Mezőmgyer északkeleti részén voltak. Így a dobozi határ 8731 kh volt, majd Gerla és Póstelek hozzácsatolásával 16 153 kh-ra növekedett a XIX. század végére (2. ábra).

Mindaddig azonban, amíg a folyószabályozások végbe nem mentek, a gazdálkodásban ugrásszerűen változás nem következett be. Bár figyelemmel kísérhetjük a szántóföldi gazdálkodás térhódítását az állattenyésztés rovására, ami megegyezik az általános magyarországi tendenciával, másrészt viszont olyan területek is kerültek Doboz határához, amelyek földművelésre alkalmasabbak voltak, mint az eredeti határ. (Az 1—3. ábrát lásd Becsei előző dolgozatánál e könyvben.)

2. táblázat

**Művelésági megoszlás Dobozon, 1788-ban
(1200 □-öles holdban)**

Műveléság:	Szántó	Legelő	Nádas	Kaszáló	Erdő
Terület:	3576	2360	537	4138	2461

Az 1715. évi összeírás szerint szántóval nem rendelkezett Doboz, rétje 68 kaszás volt, működött azonban egy vízimalom, amelyet 1715-ben építettek fel. 1720-ra a szántó nagysága 851 1/2 köblös, a rété 328 kaszás lett. Az 1788-as adatok már nagy változásokról tanúskodnak (2. táblázat) (KARÁCSONYI J. 1896).

A legelőelkülönítés 1846-ban ment végbe. Eszerint a lakosok 81 és 1/2 telek után kaptak a legelőből telkenként 22-22 holdat. Ennek megosztása 44 5/8 telek és 301 zselléres ház között történt. A legelőelkülönítést egy évtized múlva,

1858-ban követte a tagosítás. Ez utat nyitott részben a szőlős kertek telepítéséhez, részben pedig a tanyákra való kiköltözéshez. Mivel Doboz eredeti határa — természeti adottságai miatt (sok erdő) — a földművelésre nem volt a legalkalmasabb terület, ezért itt kevesebb, de a szerzett területeken sok tanya keletkezett.

Békés megyét 1748-ban két szolgabírói járásra osztották, a békésire és a csabaira. Doboz, Gyula, Gyulavári, Kétegyháza, Békés, Vésztő, Szeghalom, Körösladány és Gyarmat a békésihez tartozott 1840-ig, amikor is Doboz az új gyulai szolgabírói járáshoz került. Doboz, mint Harruckern-örökség 1798-tól a csabai rátához tartozott.

A századfordulótól napjainkig néhány olyan jelentős átalakulás történt, ami a község életében gyökeres változásokat eredményezett. A századfordulóra befejeződött a folyószabályozás, s így a határ területe jórészt hasznosíthatóvá vált a mezőgazdasági növénytermesztés számára (3. táblázat).

3. táblázat **Művelésági megoszlás Dobozon, 1895-ben (kh)**

Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő	Össz.
10 697	84	254	86	1135	2643	1	16 178

Tehát a szántó ekkorra a legjelentősebb műveléssé lépett elő, s az összes terület 66%-át tette ki, vagyis egy évszázad alatt háromszorosára növekedett. Jelentősen csökkent a rét, nádas és a legelő területe, míg az erdő növekedett. Hasonlóan nőtt az intenzívebb kultúrát jelentő kert és szőlő területe. E fejlődési tendenciát figyelhetjük meg a jelen században is. 1930-ban Doboz határa 14 729 kh volt. A művelésági megoszlást a 4. táblázat tünteti fel.

4. táblázat **Művelésági megoszlás Dobozon, 1935-ben**

Műveléság:	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Terméketlen
Terület (kh)	9630	371	228	37	686	2673	77	1008

Elég kedvezőtlen volt a birtokmegoszlás is, hiszen az 1000 kh-on felüli birtokok a terület 65,6%-át foglalták el. Így érthető, ha Dobozon a földmunkásmozgalmak elég korán megindultak. A középbirtok összes területe 1068 kh volt.

Az 5—50 kh-as birtokok száma 222, területük összesen 2052 kh, az 5 kh-on aluli birtokok 2078 kh-at foglaltak el, s 1299 birtokos között oszlott meg. A két háború között a törpebirtokok száma jelentősen szaporodott, mert a földreformmal kiosztottak 1956 kh és 310 □-öl szántót, melyen 1232 törpebirtok keletkezett.

Az állattenyésztés jelentőségéből a múlt századtól a második világháborúig sokat veszített, amit bizonyít az, hogy a szarvasmarha-állomány 1895-től 1935-ig 1947 db-ról 1389-re, a sertés 6184 db-ról 4837-re, a lóállomány 1193 db-ról 910 db-ra csökkent. Egyéb állatok, így pl. a juh tartása még a század végén jelentős volt, ekkorra azonban teljesen jelentéktelenné vált. A baromfitartás jelentőségéből semmit sem veszített, sőt a tanyai gazdálkodás terjedésével tovább növekedett.

A többi gazdasági ágazat nem válhatott jelentőssé (ipar, kereskedelem, közlekedés), részben a rossz forgalmi fekvés, részben a település nagyságrendje miatt. A kisipar főleg a lakosság szolgáltatását látta el. Az 1930-as években összesen 84 önálló kisiparos volt, akik közül 68 alkalmazott nélkül dolgozott. Nagyobb jelentőségű volt az 1910-ben alapított Dobozi Malomipari Rt. és az áramfejlesztő telep, amelyek gyárszerű üzemmel dolgoztak. A kereskedelemre jellemző, hogy 20-22 nyílt üzlet volt ebben az időben.

A népesség 1945 előtti társadalmi struktúrája és térbeli rendje

Doboz népességfejlődését a jelen századtól is a nagy dinamizmus jellemezte, s így 1900 és 1949 között 5232-ről 7361-re növekedett a lakosság száma. Az első világháborút követően mintegy 100 fős visszaesés következett be, de ezt csakhamar kiheverte a község. A népesség térbeli rendjének egyik legfontosabb sajátossága, hogy a lakosság egy része a külterületen élt. Arányuk 1910-ben (5. táblázat) 24,3%, 1920-ban 23,5%, 1930-ban 21,7% volt. Így a részesedési hányad ezen három évtized alatt csökkent, de abszolút számuk is egyre kevesebb lett. Ez ellentétes volt a megyei fejlődési tendenciával. Azonban 1949-re hatalmas ugrás következett be, mert a külterületi népesség 1403 főről (1930) 2611 főre növekedett, ez 13,8%-os aránynövekedést jelentett. A külterületi népesség növekedése olyan mértékű volt, hogy a 892 fős összes növekedés mind a külterületre jutott, sőt még a belterület lakossága is csökkent 316 fővel (3. ábra).

5. táblázat

Doboz népessége (1910—1970)

Év	Összes	népesség		%
		Belterületi	Külterületi	
1910	6064	4588	1476	24,3
1920	5970	4576	1404	23,5
1930	6469	5066	1403	21,7
1949	7361	4750	2611	35,5
1960	5598	5069	529	9,4
1970	5123	4737	386	7,5

6. táblázat

Doboz népességének nemzetiségi összetétele

	A népesség száma			Magyar			Német		
	1910	1920	1930	1910	1920	1930	1910	1920	1930
Maksármajor	—	88	88	—	87	87	—	—	—
Rudolfmajor	226	206	175	210	190	172	—	—	—
Fűszeg	139	167	148	125	158	148	1	—	—
Gerla	441	380	377	279	294	370	3	5	4
Póstelek	431	409	318	341	323	317	3	6	1
Egyéb külterület	239	154	303	234	151	300	—	—	1
Összesen	1476	1404	1403	1207	1203	1394	7	11	6
Doboz összesen	6064	5970	6469		6045	6438		19	11

Szlovák			Román		
1910	1920	1930	1910	1920	1930
2	1	—	—	—	—
3	3	1	—	12	—
4	1	—	—	7	—
140	85	2	—	4	—
67	49	—	—	19	—
4	5	1	—	—	—
218	144	4	—	42	—
	758	11		52	6

Egyéb		
1910	1920	1930
—	—	1
13	—	2
9	1	—
—	1	1
5	3	—
1	—	1
27	5	5
	6	3

A teljes népesség 1970 előtti térbeli megoszlását további részletezésben csak a külterületre (6. táblázat) tudjuk megadni. Itt is csupán három évtized adatai állnak rendelkezésünkre. Magas külterületi népességével kitűnik Gerla és Póstelek, ahol 1930-ban a külterületi népesség 26,9, illetve 22,7%-a élt, további 12,5% lakott Rudolf-majorban, további 236 fő (16,8%) élt majorokban (Maksár-major, Fűszeg), s így tanyán mindössze a külterületi népesség 21,6%-a (303 fő) élt. Ennek egy része nagygazda-tanyán lakott, más része csőszházakban, illetve gátórházakban. Így a község külterületén élő népesség uralkodó része nem tanyasi, hanem majorlakó volt (2. ábra), amit jól mutat a határ átnézeti rajza. A tanyák létrejöttét megakadályozta a határ birtoklási rendje és használata, hiszen az 500 kh-nál nagyobb birtokok területe a község határának 69,2%-át, a szántó pedig 65,5%-át foglalta el 1935-ben (7. táblázat). Ugyanekkor a törpebirtokok (0,1—5 kh) területe a határ egészének 14,1%-át alkotta. Ezen birtokok területe olyan kicsi volt, amelyen tanyakeletkezés nem zajlott le. Így a határ egészéből 79,6%-ot tekinthetünk olyan területnek, amelyen a birtoklás rendje miatt tanya nem jöhetett létre.

7. táblázat

Doboz határának birtoklási rendje birtoknagyságcsoportonként 1935-ben

Megnevezés	Az összes	1 kh-nál kisebb		1—5	5—50	50—100	100—500	500—1000	1000—3000	3000-nél több
		sz. nélküli	sz. föld							
A földbirtok száma	14710	68	143	1867	2052	189	200	532	4755	4904
A földbirtokok területe	152	272	230	797	222	3	1	1	2	1
A birtokok számának aránya az összesből	100	17,8	15,0	52,1	14,5	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
A földbirtokok területének aránya az összesből	100	0,5	1,0	12,6	14,0	1,3	1,4	3,6	32,3	33,3

Doboz határának birtoklási rendjét a nagybirtokok uralkodó volta jellemezte, amely a természeti adottságokkal, valamint a művelésági megoszlással együttesen meghatározta a határ alaprajzát. A határ alaprajzában a szabályos elemek — téglalap, négyzet — mellett a szabálytalan négyszög különböző fajtái is jelen vannak, éppen úgy, mint a görbe vonalak által határolt területegységek. Éppen a nagybirtokok uralkodó volta miatt a dűlőutak futása nem sugaras sem a község zárt településű része, sem az egyes majorok felé, majorokat sem köti össze a községgel közvetlen, tehát sugarasan befutó út. De az egyes majorok sem

8. táblázat

Doboz népességének foglalkozási megoszlása 1930-ban

A	Népesség 1930	Kereső		Eltartott		Östermelő			Ipar. forg.			Közszolg. stb.		
		ffi	nő	ffi	nő	K	E	Ő	K	E	Ő	K	E	Ő
Fűszeg	148	44	10	35	59	51	94	145	1	—	1	—	—	—
Gerla	377	117	38	74	148	109	176	285	14	29	43	7	10	17
Maksár	88	29	5	16	38	31	50	81	1	3	4	—	—	—
Rudolfmajor (Őzes)	175	64	12	27	72	72	98	170	1	1	2	—	—	—
Póstelek	318	104	27	53	134	83	134	217	14	28	42	11	8	19
Egyéb külter.	303	113	19	37	134	115	142	257	8	12	20	3	14	17
Összesen	1409	471	111	242	585	461	694	1155	39	73	112	21	32	53
Doboz összesen	6469	2631		3838		2125	5246	3121	254	405	659			

Folytatás:

	Egyéb			Mezőgazdaság és kertészet										
				Önálló					Cseléd			Munkás		
	K	E	Ő	Összes	birtokos és bérlő		s. csal. tagja	eltartottja	K	E	Ő	K	E	Ő
					10—50 kh	10 kh alul								
Fűszeg	2	—	2	1	—	1	—	3	36	86	122	13	1	14
Gerla	25	7	32	5	2	2	2	15	63	129	192	34	25	69
Maksár	2	1	3	1	—	1	—	—	24	43	67	6	7	13
Rudolfmajor (Őzes)	3	—	3	—	—	—	—	—	53	97	150	16	1	17
Póstelek	23	17	40	—	—	—	—	—	60	122	182	18	4	22
Egyéb külter.	6	3	9	27	2	21	18	53	23	13	36	42	68	110
Összesen	61	28	89	34	4	25	20	71	259	490	749	129	106	235
Doboz összesen				647	64	568	220	1252	333	368	901	897	1257	2154
											13,9%			33,3

voltak egymással közvetlenül összekötve. Mindez jól kifejezte azt a társadalmi és gazdasági kapcsolatot, amely jellemezte őket.

A határ területéből a kisebb-nagyobb foltokban elhelyezkedő erdőterületeken kívül egy hosszú észak—délkeleti irányú sáv helyezkedik el, amely követi a volt Fekete-Körös medrét, erre merőlegesen (ÉK-DNy) irányban húzódik a Gerla-Marói-erdő, amely az ásott Kettős-Körös-medernél szakad meg. Ez a két nagy erdősáv, valamint a Kettős-Körös-meder a határ egészét négy nagyobb területre osztotta. Az északkeletre elhelyezkedő területen két major (Fűszeg és Rudolf) helyezkedett el. A Kettős-Körös jobb és bal oldalán parcellázott területek foglaltak helyet, melyeken kívül három major (Póstelek, Gerla, Kismajor) és két jelentősebb nagygazdatanya foglalt helyet. Ez a terület külső képében teljesen elütött a szomszédos békési—békéscsabai—gyulai határtól, amelyeken tanyák szárai épültek.

Az ezen a területen élő társadalom is számos olyan sajátos vonással rendelkezett, amely a tulajdonviszonyok következménye volt. A község egészében a keresők 40,7%-a volt a férfi (8. táblázat), ugyanez a külterületen csak 33,4%-ot tett ki. A külterületen az eltartottak aránya a népesség kétharmadát tette ki, s közülük a férfi eltartottak aránya 41,4%-ot foglalt el. A foglalkoztatottsági viszonyok tehát lényegesen rosszabbak voltak a külterületen, vagyis a majorsági népesség körében, mint amilyen volt a belterületen. Hasonlóan feltűnően különbözik a külterületi népesség korösszetételében is a belterületi népességtől. A 60 évesnél idősebbek a külterületi népesség 4,6%-át alkották, ennek éppen a duplája (9,3%) az összes népességből való részesedési hányaduk. Fordított a viszony a 14 éven aluliak arányában, mert az összes lakóból 32,4%-ot, a külterületekből 35,3%-ot foglaltak el. Összeségében lényegesen fiatalabb volt a külterület népessége, lényegesen magasabb a gyermekarány, s nyilván magasabb a halandóság, mint a belterületen. A népesség természetes szaporodásának trendvonala tehát az elmaradott gazdasági-társadalmi körülményekre jellemzően alakult.

A foglalkozási szerkezet részletesebb elemzése alapján a külterületeken élők társadalmi rétegződését tárhatjuk fel. Az őstermelésből élő népesség a község egészében 81,1%-ot jelentett, a külterületen 81,9%-ot, így lényegében azonos. A mintegy 18-20%-os nem őstermelőarány valamivel kedvezőtlenebb, mint a megye falvainak egészében, ahol ez 28-29%. A mezőgazdasági és kertészeti ágazatban dolgozók közül összesen 647 volt az önálló, közülük 34 élt a külterületen. Ez igen alacsony szám, az egésznek 5,4%-a, s ez is mutatja a népesség fent már jellemzett térbeli szerkezetét. A segítő családtagokkal és eltartottakkal együtt összesen 125 fő önálló élt a külterületen, csak alig több, mint az itt élő (112 fő) iparforgalmi lakosság.

A tulajdonviszonyok egyenes következménye a nagybirtokon folytatott majorsági gazdálkodás, ami azt eredményezte, hogy magas volt a külterületen élő cselédek és mezőgazdasági munkások száma. Az előbbi kategória teljes létszáma a községben 901 fő volt, ebből 749 (83,1%) fő élt a külterületi majorokban. A cselédek a külterületen élők 53,2%-át adták. Közülük 259 fő (52,9%) volt a

kereső, s ez lényegesen jobb arány, mint az összes népességbeli hányaduk. A mezőgazdasági munkások száma bár magas volt a külterületen (235 fő, 16,7%), mégis lényegesen kisebb részét alkották a külterületi népességnek, s a községben élő összes mezőgazdasági munkásnak (2154) csupán 10,9%-a élt külterületen. Doboz társadalmi szerkezetét alapvetően az jellemezte 1930-ban, hogy az agrárproletariátus aránya domináns szerepet képviselt, hiszen a lakosság 47,2%-át adták a cselédek és a mezőgazdasági munkások. Ehhez hozzá kell számítanunk az 5 kh-nál kisebb birtokkal rendelkezőket is. Ezek számát nem ismerjük, de az ilyen nagyságú birtokok száma alapján erre következtetve, bizonyára elérte ez is az 500 főt, s így az agrárproletárok arányát mintegy 55-58%-ra becsülhetjük. A külterületen élő agrárproletariátus aránya ennél nagyobb volt, hiszen a munkások és cselédek itteni együttes aránya 69,9% volt. A kül- és a belterület kapcsolatát a fenti tulajdon- és társadalmi viszonyok alapján igen kedvezőtlennek ítélnélhetjük.

Ennek a fő vonásait a következőkben összegezhetjük:

- a) a közlekedés kül- és belterület között minden vonatkozásban ritka volt, a külterület a zárt településtől elszakadtan élt, ezt erősítette az, hogy a nagybirtokosok is inkább a majorokban levő kastélyaikban tartózkodtak;
- b) a nagybirtokosok saját cselédeknek igyekeztek munkaalkalmat biztosítani;
- c) a falu sorsa nagymértékben függött a nagybirtoktól, hiszen kereseti lehetőséget ez biztosított számukra, a Dobozon élő nagyszámú agrárproletárt és törpebirtokost állandó rettegésben tartotta az „uradalom”;
- d) így a kül- és belterület olyan alá- és fölérendeltségi viszonyban élt, amelyet az uralkodó nagybirtokos és elnyomott agrárproletariátus viszonya jelentett; ez a viszony alapjaiban különbözött a tanya zárt településviszonyától;
- e) a társadalmi feszültségek nemcsak az uralkodó kisszámú nagybirtokos és nagygazda, valamint az elnyomott falusi szegények között állt fenn, hanem „sanda” szemmel néztek egymásra a falusi szegények, akik a község biztosította szabadság érzését hordozták magukban. s a majorsági szegények, akik kiszolgáltatottsága nagyobb volt falusi osztálytestvéreiknél;
- f) a Dobozon lévő társadalmi feszültségek tehát mint a kül- és a belterület között lévő ellentétek jelentkeztek, nem az egymásra utaltság, hanem az elszakíttóság érzése és tendenciája erősödött.

A község népességének jelenlegi struktúrája

Doboz társadalmi struktúrájának felszabadulás utáni fejlődését döntően meghatározta az, hogy a mezőgazdaságban létrejött a termelőszövetkezeti tulajdon, gazdálkodási és üzemforma, továbbá jelentős hatással rendelkezett a környező nagyobb települések, mindenekelőtt Békéscsaba iparosítása. Ezen utóbbi folyamat kezdetének időszakára esett Gerla önállósítása Doboz határából. Gerla különválásával elszakadt Doboznak az a határrésze, ahol a nagybirtok

felosztása után jelentős tanyavilág keletkezett. Gerla 1958-as önállósulását követő 1960-as népszámlálás Doboz megmaradt határában 529 külterületen élő lakost talált, míg Gerla külterületén 880-at, de a belterületi 541 lakos is a korábbi major lakóit jelentette. Doboz külterületi népessége 10,4%-ra csökkent le, ennek alapvető oka közigazgatási intézkedés volt.

A megcsökkent lélekszámú Doboz népességének foglalkozás szerinti rétegződését az jellemezte, hogy 1960-ban a népességből a mezőgazdasági népesség 72,5%-ot foglalt magába, az ipari és építőipari népesség 10,5%-ot, s a többi 14%-ot. Ugyanakkor a keresők a népesség 48,9%-át tették ki, a mezőgazdasági keresők a teljes népességből 37,7%-ot foglaltak el, az összes keresőből pedig 77,0%-kal részesedtek. Így a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban csupán 630-an dolgoztak. A község társadalmi viszonyainak meghatározó jellegét az agrártermelés uralkodó volta adta. Ezen agrárkeresők egytizede (10,2%) élt külterületen, ahol a jelenlevő keresők 83,7%-át (215 fő) tették ki.

Az 1960-ban készült népszámlálási adatok alapján nyomon követhetjük a népesség belső strukturálódását. A társadalmi osztályokba, csoportokba való besorolást a foglalkozási viszony alapján tudjuk megoldani. Az osztályelhatárolást pedig BÁLINT JÓZSEF (1978) tanulmánya alapján végezzük el. E szerint Doboz 2739 keresőjéből 750 főt (27,4%) tekinthetünk a munkásosztályhoz tartozónak, 1973 fő (65,5%) tartozott a parasztsághoz, s így 196 főt sorolhatunk be az értelmiség és a kisárutermelők rétegéhez. Ugyanakkor Békés megye egész területén a keresők 35,5%-a tartozott a munkásosztályhoz és 48,4%-a a parasztsághoz.

A parasztságon belül a kereső termelőszövetkezeti tagok száma 423 fő volt, a keresők 15,4%-a, a segítő családtagokkal (43) együtt is 17,0%-ot jelentett. A mezőgazdasági önállók száma ekkor 1290 (47,1%) volt, lényegesen meghaladta a megyei átlagot (29,5%). A mezőgazdaság szellemi dolgozóinak teljes létszáma mindössze 13 fő volt. A nagyüzemi mezőgazdaság megteremtésével átalakult a parasztság szerkezete. 1970-ben a mezőgazdasági aktív keresők száma 1324 főre változott, közülük 1025 fő dolgozott a szövetkezeti mezőgazdaságban, 947 fő tagként és 29 fő alkalmazottként. Az alkalmazottak száma így igen alacsony volt. A társadalmi átrétegződés eredményeként megnőtt a községben élő munkások száma 1090 főre, tehát egy évtized alatt 31%-os növekedés következett be. Ez a változás egyben minőségi ugrást is jelentett, hiszen a község összes keresőinek 46,9%-a tartozott a munkásosztályhoz, 44,1% pedig a termelőszövetkezeti parasztsághoz. Az 1970-es népszámlálást követő években ez a fejlődési tendencia tovább tartott. Ezen időszak alatt nőtt a helyben foglalkoztatott nem termelőszövetkezeti dolgozó létszám, s jelentősen megnőtt az eljárók száma (1980-ban 1120 fő volt), elsősorban Békéscsabára (az eljárók 66,1%-a).

Az 1970 és 1980 között eltelt évtizedben a népesség foglalkozási szerkezetében végbement változásoknak több lényeges vonása van. A község népessége egy évtized alatt 151 fővel (—2,9%) csökkent, s ennek ellenére az aktív keresők aránya 3,0%-kal növekedett (9. táblázat). Különösen jelentős volt (30,3%-ról

	A népesség száma		Aktív							
			összesen		férfi		nő		ipar építőipar	
	1970	1980	1970	1980	1970	1980	1970	1980	1970	1980
Belterület	4734	4866	2154	2329	1416	1325	738	1004	617	892
Külterület	389	106	144	51	100	30	44	21	42	12
Összesen	5123	4972	2298	2380	1516	1355	782	1025	659	904
	kereső									
			mezőgazdaság		egyéb		fizikai foglalkozású		szellemi	
			1970	1980	1970	1980	1970	1980	1970	1980
			1218	733	319	704	1974	2096	180	233
			88	26	14	13	138	47	6	4
			1306	759	333	717	1212	2143	186	237

41,2%-ra) a női aktív keresők számának és arányának az emelkedése, s ez az abszolút számnövekedés (243 fő) a munkaképes (15—55 év) korú nők — igaz nem jelentős — számának csökkenése mellett következett be. Ma már Dobozon az aktív keresők aránya (47,9%) két százalékkal magasabb, mint a Békés megyei átlag (45,9%), a foglalkoztatott nők aránya pedig 2,9%-kal magasabb, mint ugyanez az arány (38,3%) a megyében, mondhatjuk azt, hogy „városias” ez az arány, hiszen a megye városainak is csak 40,5% az értéke.

A másik fontos és kiemelését kívánó változás az, hogy az aktív keresők foglalkozási szerkezete is lényegesen módosult. Az ipari keresők aránya mintegy 10%-kal nőtt, így megközelítette a városi átlagot (40,6%), lényegesen meghaladva a megyei átlagértéket (34,7%) és megelőzi Békést és Szarvast. Az előbbinél még nagyobb ütemű volt az egyéb ágazatok növekedése (15,6%-os), amelynek a forrása a mezőgazdasági keresők tetemes (24,9%-os) csökkenése. Mindez elsősorban Békéscsaba, kisebb mértékben Gyula vonzásának köszönhető, amely egyben kiváltotta a népesség ezen irányokba való megélnékült közlekedését.

Mindezek alapján, ha ma Doboz foglalkozási szerkezetét jellemezni kívánjuk, azt kell róla megállapítanunk, hogy urbanizált struktúrát mutat, olyat, amelyben a keresők jelentős hányada (47,1%) nem saját lakóhelyén talál munkát, s így nyugodtan tekinthetjük városkörnyéki alvó településnek. Elsősorban a mezőgazdasági foglalkoztatottak találnak helyben munkaalkalmat, amelyet jól mutat az, hogy pl. a Békéscsabára bejáró 740 dolgozóból csupán 22-en dolgoznak a mezőgazdaságban, ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy a Gyulára bejáró 380 aktív keresőből 136 fő (35,8%) dolgozik a mező- és erdőgazdálkodásban. Ma tehát Doboz népessége bonyolult foglalkozási struktúrával rendelkezik, amelyet a lakónépesség általános adataival nehéz kielégítően jellemezni.

A fenti foglalkozás szerkezet-változás természetesen módosította a keresők osztálystruktúráját is. 1980-ban az aktív keresők 63,9%-a tartozott a munkásosztályhoz, ami az előző évtizedekhez viszonyítva 17,8%-os emelkedést jelent. Ugyanakkor a termelészövetkezeti parasztság annyira lecsökkent 22,1%-ra, az értelmiségi és egyéb szellemiek aránya 9,1%-ot tette ki, míg a kisárutermelő és kiskereskedőké 5,0%-ot. Miután a nem termelészövetkezeti mezőgazdasági fizikai keresőket a munkásosztályhoz sorolják, s azok életvitele közelebb áll a termelészövetkezeti parasztokéhoz, mint a városi munkásokéhoz, hasznos abból a számukat levonni. Ez mindösszesen 100 fő (a munkásság 6,6%-a), s így nem tekinthetjük meghatározó jelentőségűnek.

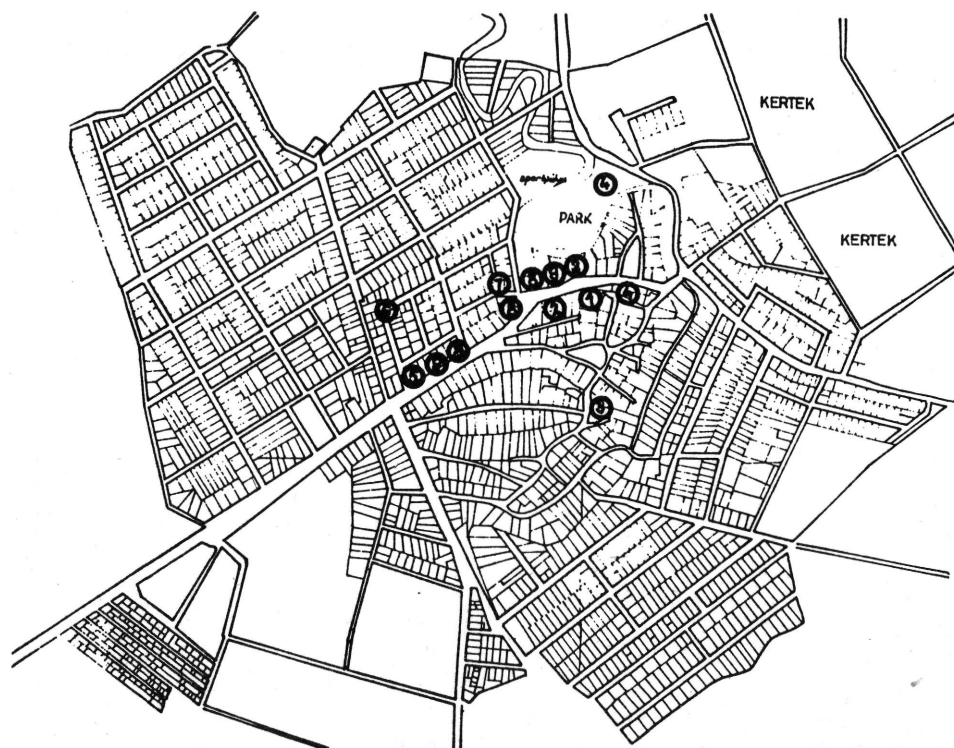
Doboz foglalkozási szerkezetének két évtizedes változása jelentős mértékben személy szerint is ugyanazokat az embereket érintette. A más foglalkozást keresők lakóhelye megmaradt, tehát meghatározó jelentősége van a „paraszti” életformának. Azonban annak az „őstermelő” társadalomnak, amely mezőgazdasági tevékenységen kívüli foglalkozást más településben keres, de lakóhelye változatlan, életmódja egyrészt aszerint fog változni, ahogyan a település egész élete átalakul, másrészt nagy hatással van rá az új munkahelyi környezet is. Mindezek a hatások befolyással vannak az egyes családok közvetlen lakóhelyi környezetére, a telekre, az itt folyó életre, és jól kimutathatók Doboz esetében is, amelynek lakossága dinamikus átrétegződést mutat.

A korábbi jellemzés lehetővé teszi annak kimutatását, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés regionális folyamatában hol helyezkedik el Doboz. Bemutatható továbbá, hogy a településben milyen fő folyamatok határozzák meg a népesség életét. Minden település mellett, hogy a településhálózat tagja, s a társadalmi—gazdasági—területi munkamegosztásba illeszkedik, egyben egy „egyéni” is, amelynek önálló belső élete, szervezettsége, társadalmi és térbeli struktúrája van. Ez azonban nem független a településhálózatban elfoglalt helyétől, a kettő között szoros kölcsönös hatás áll fenn. Napjainkban, amikor a településközösségek szuverenitása növekvő, szükséges, hogy ezek belső struktúrájáról minél teljesebb képet kapjunk, segítve ezzel az önszerveződéshez és az öngazdagodáshoz szükséges önismeretet.

A szociológiai vizsgálatok alapján tudjuk, hogy a társadalom belső rétegződése napjainkra igen bonyolulttá vált, s a társadalom különböző rétegeinek saját belső viszonyai, valamint egymás közötti kapcsolatai is bonyolult érdekeltségi rendszerekben jelennek meg, amelyek egy adott településen belül is megfigyelhetők. Az érdekeltség sokféle igényben (lakás, vízvezeték, öregek napközi otthona stb.) konkretizálódik, amelyek kielégítése az adott település fontos feladatai közé tartozik. Ugyanakkor a különböző társadalmi csoportok, rétegek másként és másként használják azt a teret, amelyben élnek, laknak, dolgoznak vagy társas kapcsolatokat teremtenek, másként és másként veszik igénybe és alakítják át saját szükségleteiknek megfelelően. Éppen ezért szükséges az, hogy egy adott település társadalmának tagolódását pontosan ismerjük. Tudjuk azt, hogy az egyes csoportok a település határain belül hol helyezkednek el, hogy az

általuk igényelt „infrastruktúrák” elhelyezhetők, a társadalmi szerveződés és érintkezés formái megvalósíthatók legyenek, azaz a „mikrofolyamatok” helyről helyre követhetők legyenek. Ehhez a településmorfológia vizsgálatai segítséget nyújthatnak, ha ezeket oly módon tágítjuk, hogy nemcsak a települések formai elemeit, hanem a társadalom térbeli elhelyezkedését is elemezzük, vagyis nemcsak házak, utcák, munkahelyek stb. térbeli konfigurációját, hanem azt a társadalmat is vizsgáljuk, amely ezeket létrehozza, s étellel megtölti, amely ezt funkciójának megfelelően használja. Az ilyen típusú vizsgálatokhoz a népszámlálások adatai egyre több lehetőséget biztosítanak. Ezek az adatok ma már lehetővé teszik azt is, hogy ne csak egy statikus állapotot írjunk le, hanem a belső változások dinamikájáról is információkat nyerjünk.

Dobozon a népesség településen belüli elhelyezkedési rendjének egyik sajátossága, hogy az túlnyomóan a belterületre koncentrálódik. 1970-ben a lakosság 7,5%-a élt külterületen, már ekkor is jórészt gátórházak, erdészházak lakói

4. ábra. Doboz területének alaprajza (1978).

1: tanácsháza, 2: MSZMP székház, 3: iskola, 4: templom, 5: posta, 6: mozi, művelődési ház, 7: óvoda, 8: üzlet, 9: étterem, eszpresszó.

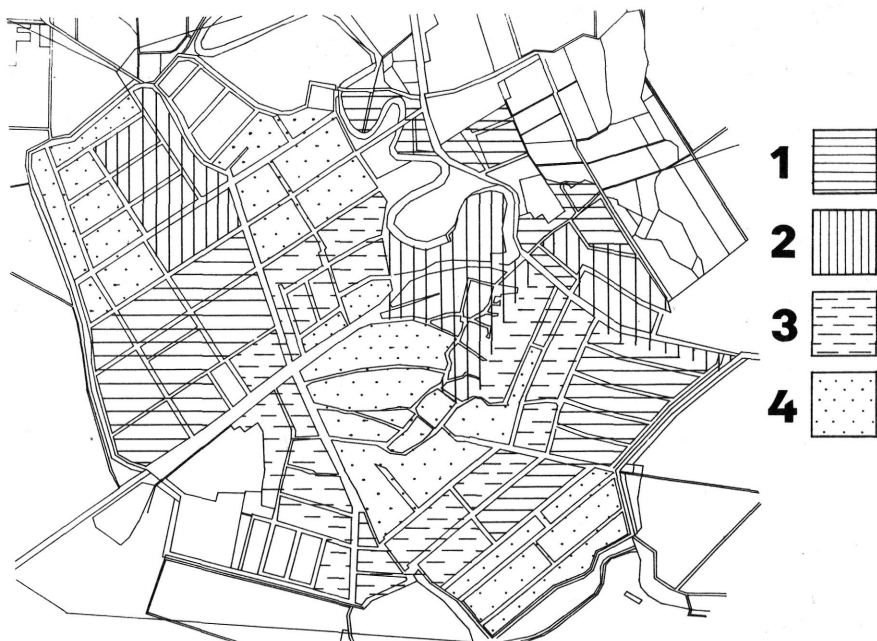

5. ábra. A 60—X évesek aránya Dobozon 1970-ben.
 Községi átlag alatt 1 = 12,0—15,8% 2 = 15,9—19,7%
 Községi átlag felett 3 = 19,8—23,4% 4 = 23,5—27,1%

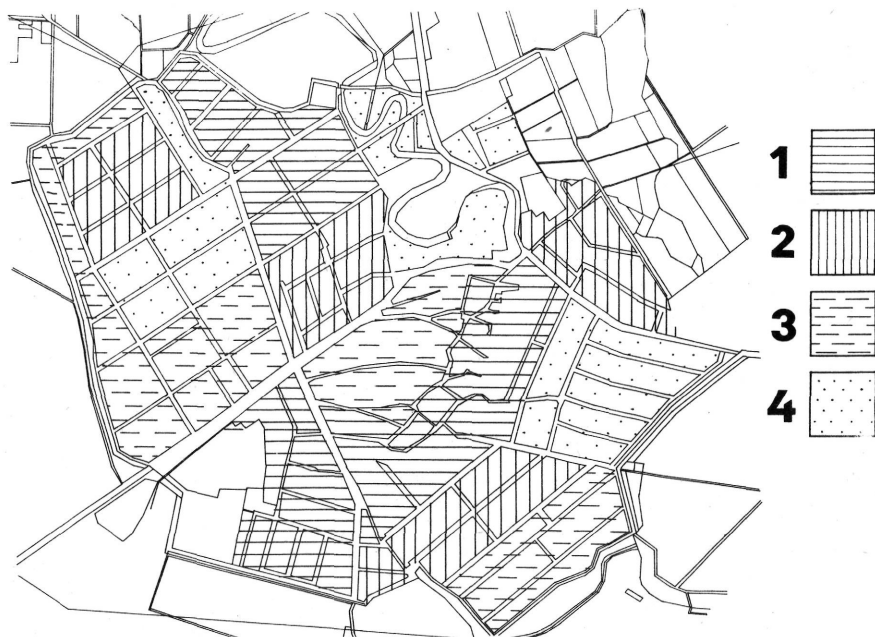
voltak, a tanyák száma igen alacsony volt. 1980-ig a fenti arány 2,1%-ra csökkent, csupán 106-an éltek külterületen. Így a külterületi társadalom egyrészt létszáma, másrészt szétszórtsága miatt nem rendelkezik meghatározó szereppel a külterületen folyó tevékenységre.

A települések életében fontos szerepet játszik az, hogy milyen az ott élők korösszetétele. Békés megyében az egyik aggasztó jelenség az, hogy az össznépelességen belül jelentősen nő a 60 évesnél idősebbek aránya, 1980-ban ez 19,4% volt. Dobozon ennél lényegesen kedvezőbb az arányuk (17,5%), s ez az 1970-es 19,7%-os értékhez viszonyítva kedvező változás. A településen belüli megoszlásban is jelentős változások következtek be az egyes népszámlálási körzetekben (4—5. ábra). Alacsonyabb arányban általában a község újonnan beépített területein található ez a korosztály. Kedvezően változott a korösszetétel a központi részeken, valamint a Vörös Hadsereg útján túli területen, ahol jórészt újonnan épített lakásokat találunk. Kedvezőtlenül változott viszont a Széchenyi utcán kívüli területen a helyzet, ahol korábban 15,8% alatt, ma pedig 20,9% felett van a 60 évesnél idősebbek aránya. Általában 1970-ben a község területének túlnyomó többségén községi átlag feletti volt az idősök aránya, s ez 1980-ig csökkenő tendenciát mutat.

A dobozi népesség átalakulásának fontos jelensége közé kell sorolnunk azt, hogy a legfiatalabb korosztály (0—14 évesek) aránya 1970 és 1980-ban kedvező

6. ábra. A 60—X évesek aránya Dobozon 1980-ban.
 Községi átlag alatt 1 = 9,4—13,5% 2 = 13,6—17,6%
 Községi átlag felett 3 = 17,7—20,8% 4 = 20,9—23,4%

7. ábra. A 0—14 évesek aránya Dobozon 1970-ben.
 Községi átlag alatt 1 = 16,8—19,2% 2 = 19,3—21,7%
 Községi átlag felett 3 = 21,8—23,4% 4 = 23,5% felett

irányba változott. Már 1970-ben is jobb volt itt az arányuk, mint a megyei belterületi arány, s ez 1980-ig tovább javult, s 21,7%-ról 22,5%-ra módosult (6—7. ábra). Természetesnek tartanók, hogy ahol a 60 évesnél idősebbek aránya a községben magas, ott a 0—14 éveseké alacsony. Ez a párhuzamosság azonban nem teljes. Az 1970-es állapot még inkább így ítéhető, de az 1980-as már lényeges eltéréseket mutat. 1970-ben a község jelentős területein találunk felett az átlag feletti értékeket, míg 1980-ra az csak kisebb területekre koncentráltan jelenik meg, mégpedig azokon a területeken, ahol jelentős új építkezések valósultak meg, ahol elsősorban a fiatalabbak telepedtek meg. Fontos jelenség, hogy a központi területeken az arányuk mindenütt a községi átlag alatt van. A gyermekek elsősorban a peremterületeken élnek, az iskola pedig a község középponti részén helyezkedik el, s így a legtávolabbi területekről ide járók több kilométeres utat kénytelenek megtenni.

Minden település számára fontos kérdés az, hogy ott a munkaképes korú népesség milyen arányban van jelen. Dobozon a 15—39 évesek 1970-ben 35,43%-ot, 1980-ban pedig 34,7%-ot képviseltek, vagyis az arányuk csökkent, míg a 40—59 évesek aránya 23,2%-ról 25,2%-ra növekedett. S ezen folyamatot kedvezőtlen tendenciának kell ítélnünk, annak ellenére, hogy az 1980-as értékek valamivel kedvezőbbek, mint a megyei belterületi adatok.

A 15—39 éves korosztály egyben a szülőképes csoportot is jelenti, jelentősége tehát nemcsak a munkavégzés, a termelés szempontjából fontos, hanem a

8. ábra. A 0—14 évesek aránya Dobozon 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 16,3—19,4% 2 = 19,5—22,5%
 Községi átlag felett 3 = 22,6—25,7% 4 = 25,8—28,8% 5 = 28,9% felett

népesség természetes szaporodása okán is, s Doboz azon községek közé tartozott, ahol a vizsgált évtizedben a természetes szaporodás pozitív volt. Ezen korosztály településen belüli elhelyezkedése egyértelmű képet mutat. A községi átlag feletti 1970-es értékek alapján két elkülönülő terület válik ki, az 1980-as helyzet szerint pedig ez a két elkülönült terület egymással összekapcsolódik, s körgyűrűszerűen körbeoleli a központi, elsősorban a település korábbi telepítésű részeit. Ez esetben is azt tapasztaljuk, hogy az értékek csökkenése ellenére a területi kiterjedés növekedett (8—9. ábra).

A fenti korosztály településen belüli elhelyezkedése elsősorban nem a 0—14 éves korosztály területi elhelyezkedésével tart párhuzamot, amint az várható lenne, hanem inkább a 40—59 évesekével (10—11. ábra), mégpedig úgy, hogy ahol az utóbbi korosztály jelenléte községi átlag feletti, ott az előbbi községi átlag alatti és fordítva. Ugyanakkor az is jól megfigyelhető, hogy az egyes területeken jelentős arányváltozások történtek, s csak kevés olyan terület található, ahol az azonos értékek a jellemzőek a két évtized adataiban. Ha most már összevonnuk a két legidősebb korosztály, vagyis a 40 éven felüliek adatait, akkor választ kaphatunk arra, hogy melyek a községnek azon területei, ahol a népesség előregedése figyelhető meg (12. ábra). Ez az ábra csaknem fordítottja a 0—14 évesek ábrájának (7. ábra), vagyis igen jó megfelelés tapasztalható, úgy, hogy ahol a legidősebbek aránya magas, ott alacsony a 0—14 éveseké.

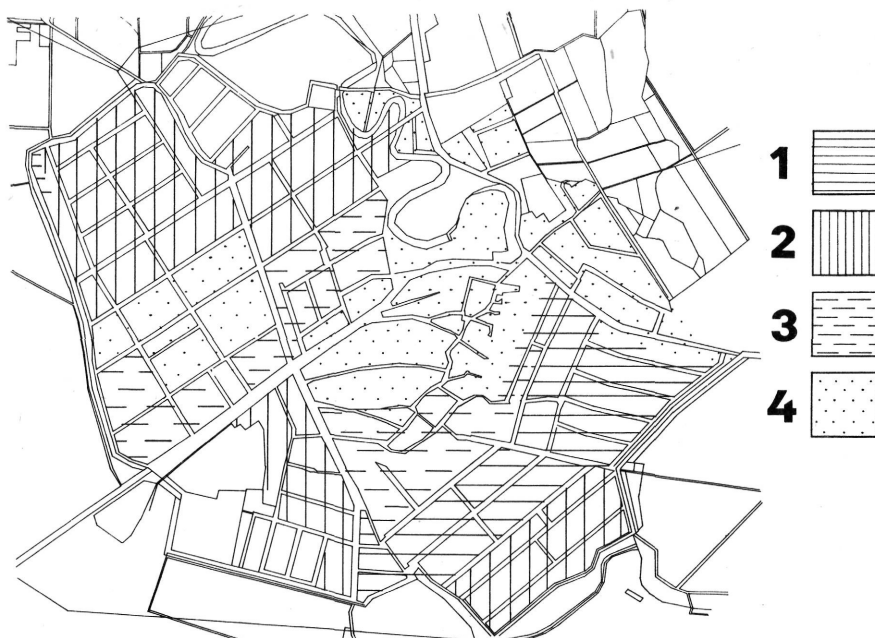
9. ábra. A 15—39 évesek aránya 1970-ben.
 Községi átlag alatt 1 = 28,7—32,0% 2 = 32,1—35,4%
 Községi átlag felett 3 = 35,5—39,5% 4 = 39,6—43,4%

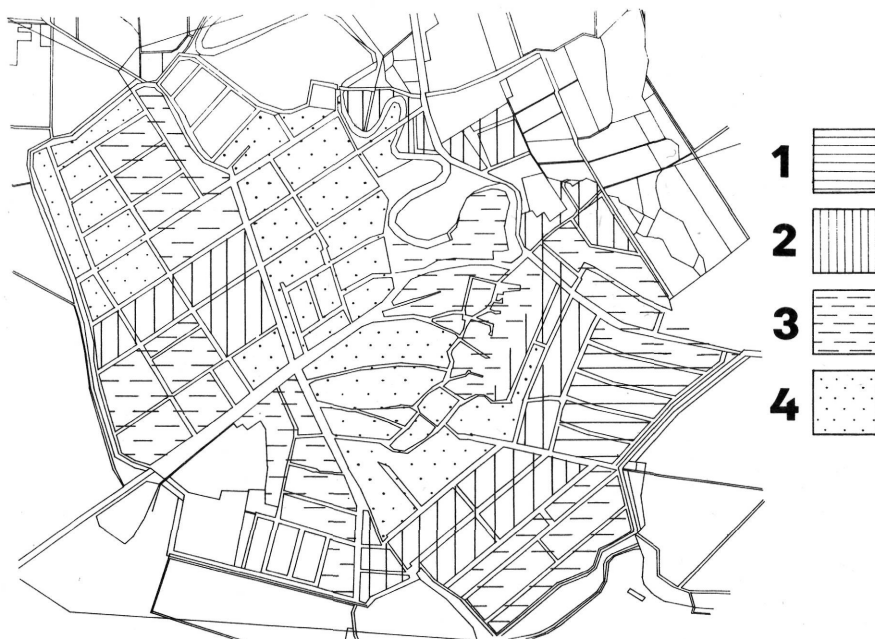
10. ábra. A 15—39 évesek aránya 1980-ban.
 Községi átlag alatt 1 = 29,2—39,2% 2 = 32,3—34,7%
 Községi átlag felett 3 = 34,8—37,7% 4 = 37,8—39,4%

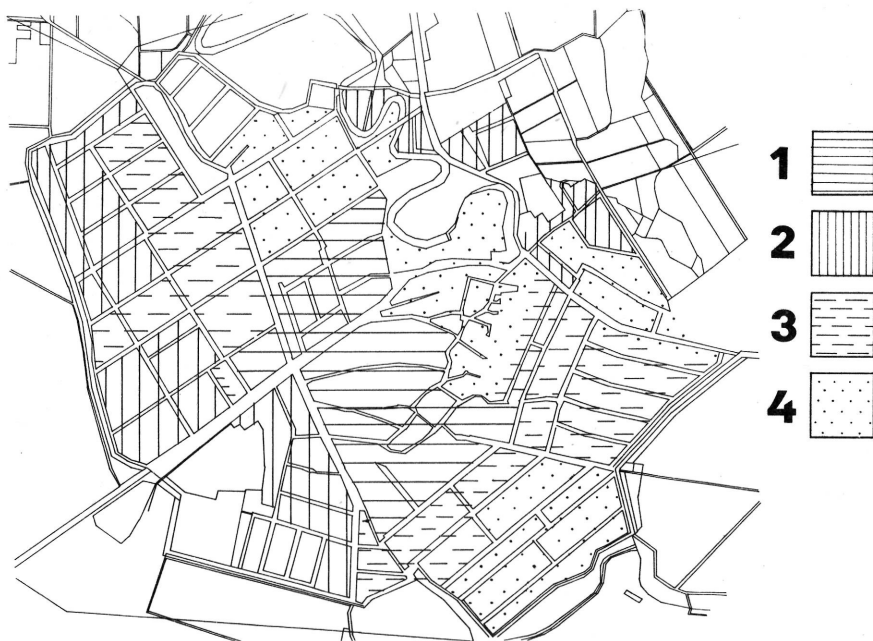
11. ábra. A 40—59 évesek aránya 1970-ben.
 Községi átlag alatt 1 = 16,2—19,7% 2 = 19,8—23,2%
 Községi átlag felett 3 = 23,3—26,5% 4 = 26,6—29,7%

12. ábra. A 40—59 évesek aránya 1980-ban.
 Községi átlag alatt 1 = 18,0—21,6% 2 = 21,7—25,2%
 Községi átlag felett 3 = 25,3—29,9% 4 = 30,0—34,3%

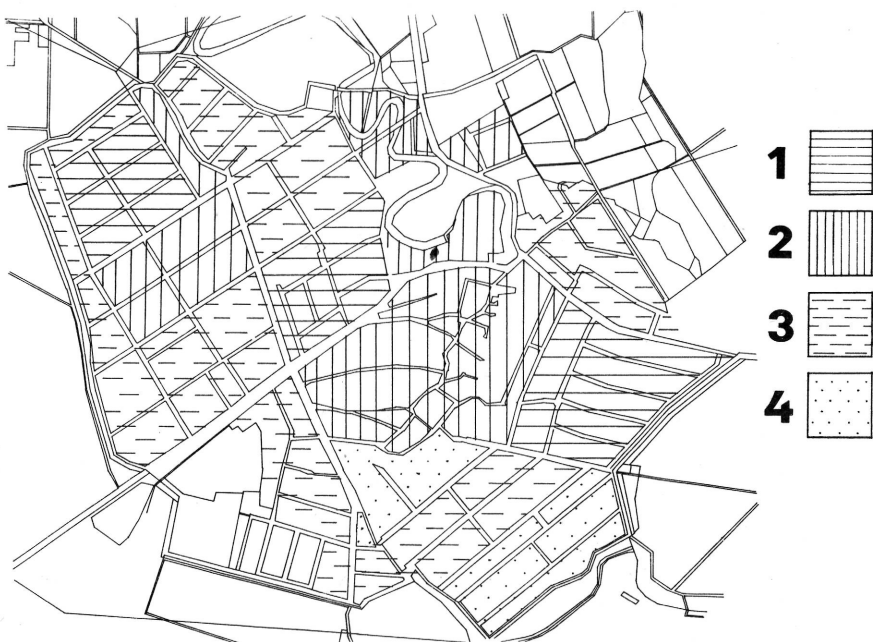

13. ábra. A 40 évesnél idősebb népesség Dobozon, népszámlálási körzetenként.
 1 = 28,8% alatt 2 = 37,4—39,3% 3 = 42,0—44,9% 4 = 45% felett

14. ábra. A korcsoportok jellemző övezetei 1980-ban.

1 = 40 éven felüliek 2 = 15–39 évesek 3 = 0–14 évesek 4 = kiegyensúlyozott összetétel

15. ábra. Az aktív keresők aránya a belterületi lakónépességből 1970-ben.

Községi átlag alatt 1 = 40,8–43,4% 2 = 43,5–46,1%
 Községi átlag felett 3 = 46,1–49,1% 4 = 49,2–52,1%

Az eddigieket általánosítva, megállapítható, hogy a községen belül jellemző övezetek rajzolhatók ki (**13. ábra**). A község belső magjában él az idős népesség meghatározó arányban (50% felett). Két nagyobb övezetben, három területen találjuk a legfiatalabbakat (0—14 évesek aránya 23% felett), két övezetben a 15—39 évesek aránya meghatározó, s találunk átmeneti, méginkább kiegyensúlyozott korstruktúrájuknak tekinthető településrészeket.

A népesség társadalmi rétegződésének meghatározója a foglalkozási szerkezet. Eszerint változik a munkahely jellege, más a technikai felszereltség és kultúra, más és más az ehhez szükséges műveltség, s a jövedelem is. Az eltérő foglalkozású emberek másként használják a lakóházat, a telket, különböző életmódot valósítanak meg.

Az ilyen jellegű vizsgálatokat az aktív keresők alapján célszerű elvégezni.

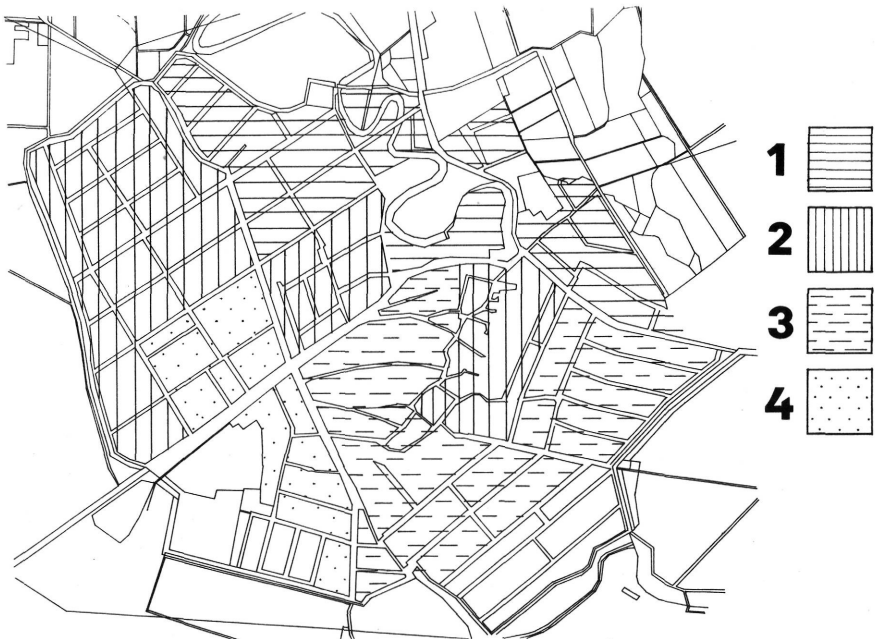
A belterületen élő aktív keresők aránya a 70-es évek folyamán Dobozon 46,1%-ról 48,5%-ra emelkedett (**14—15. ábra**). Ennek belső megoszlásában fontos helyet foglalnak el az ipari és építőipari keresők, ma a legnagyobb arányt képviselnek (38,3%), amely egyben jelentős emelkedést is jelent az 1970-es helyzethez (28,6%) viszonyítva. A település jelentős kiterjedésű övezeteiben (**16—17. ábra**) élnek, ma is éppen úgy, mint 1970-ben, elsősorban a déli, délkeleti és keleti övezetekben, de mindenekelőtt a vargahosszai főcsatornán kívüli területeken. A terület túlnyomó többségében 38,4—43,9% közötti arányban, csupán egy övezet van, ahol ennél magasabb arányt (49,2%) is elér. A település központi, jórészt régebbi telepítésű és halmazos alaprajzú részein arányuk a községi átlag alatt található, s ha összevetjük a 12. ábra (a 40 évesnél idősebb népesség aránya) értékeivel, akkor jó egybeesésről számolhatunk be, ami azt jelzi, hogy ezen foglalkozási ág folytatói (talán pontosabban, elkezdői) minden bizonnyal nem az idősebbek közül kerülnek ki (**16—17. ábra**).

A mező- és erdőgazdaság aktív keresőinek (**18—19. ábra**) a belterületen való csökkenése tetemes volt, hiszen egy évtized alatt 56,5%-ról 31,5%-ra módosult. Alig találunk olyan körzetrészt a községben, ahol az ipari és mezőgazdasági keresők aránya egyaránt a községi átlag felett jelentkezne. Csupán egyetlen ilyen körzet fordult elő 1980-ban, mégpedig a Táncsics M.—Zsibongó—Hámán K. utcák által bezárt területen. Ahol mindkét érték községi átlag alatt van, szintén egy körzetben, a vargahosszai főcsatorna és a Vésztői út által bezárt területeken fordul elő. A község központi magjában, valamint a Marx K. úttól északra eső területeken csaknem kivétel nélkül mindenütt a községi átlag felett vannak jelen a mező- és erdőgazdasági aktív keresők. Ez alól csupán az 1970 után beépült Marx K.—Mikes K.—Kút—Táncsics M. utca által határolt terület kivétel. Mint ahogy az ipari keresők, úgy a mezőgazdaságiak aránya alapján is lényegében két nagy terület különíthető el a belterületen. Csupán egy kisebb övezet ékelődik itt be, ez a Vörös Hadsereg—Fokháti—Liszt F.—Vágóhid utcák által határolt rész.

Az előbbiekhöz hasonló nagy övezetek különíthetők el az egyéb aktív keresők (**20—21. ábra**), valamint a szellemi aktív keresők aránya alapján is. Mindkét

16. ábra. Az aktív keresők részesedése a belterületi népességből 1980-ban.
 Községi átlag alatt 1 = 37,6—43,0% 2 = 43,1—48,5%
 Községi átlag felett 3 = 48,6—53,8% 4 = 53,9—58,9%

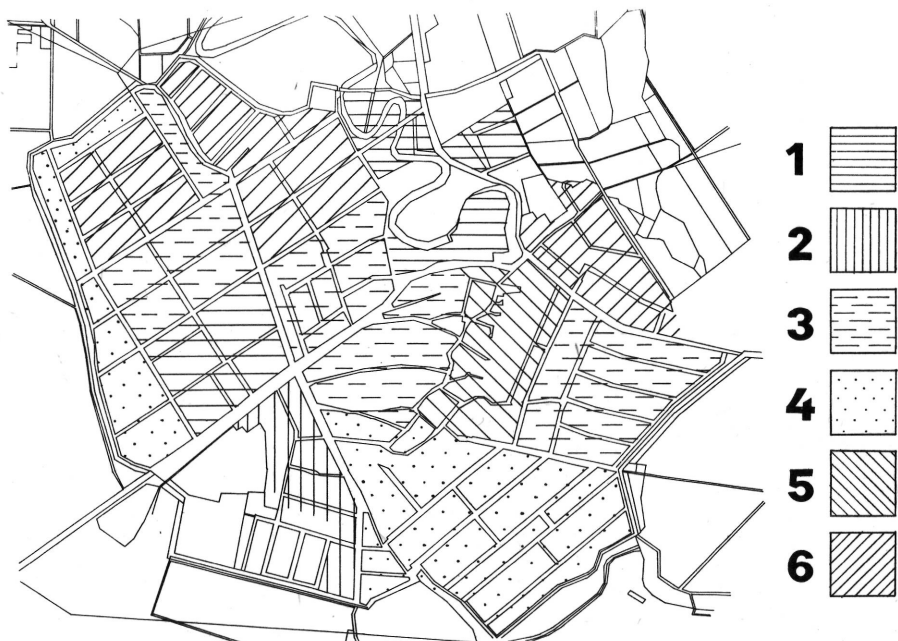
17. ábra. Ipari és építőipari aktív keresők aránya 1970-ben.
 Községi átlag alatt 1 = 19,7—24,1% 2 = 24,2—28,6%
 Községi átlag felett 3 = 28,7—34,1% 4 = 34,2—39,4%

18. ábra. Az ipari és építőipari aktív keresők részesedése a belterületi aktív keresőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 27,5—32,9% 2 = 33,0—38,3%

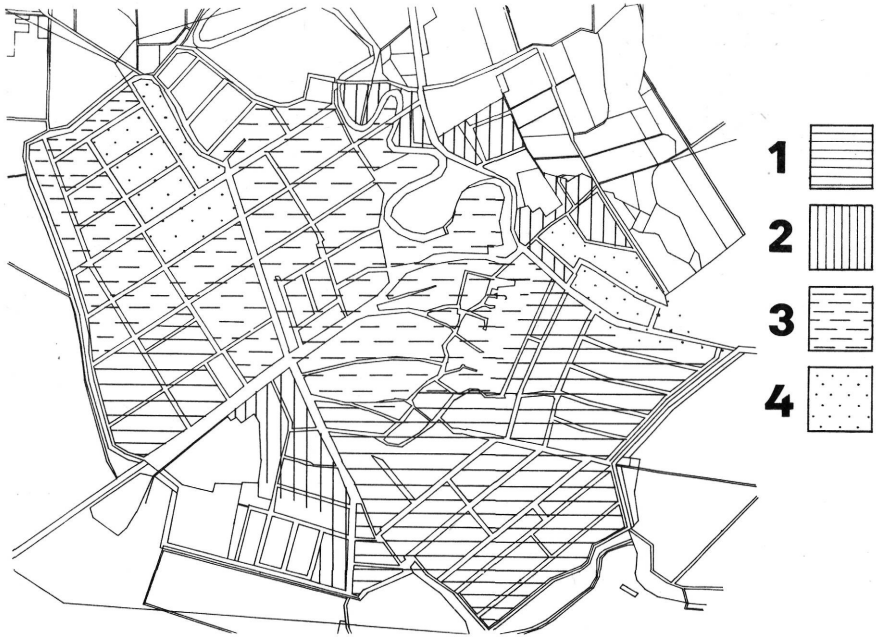
Községi átlag felett 3 = 38,4—43,9% 4 = 44,0—49,2%

19. ábra. Az aktív mezőgazdasági keresők aránya 1970-ben.

Községi átlag alatt 1 = 41,3—46,3% 2 = 46,4—51,4% 3 = 51,5—56,5%

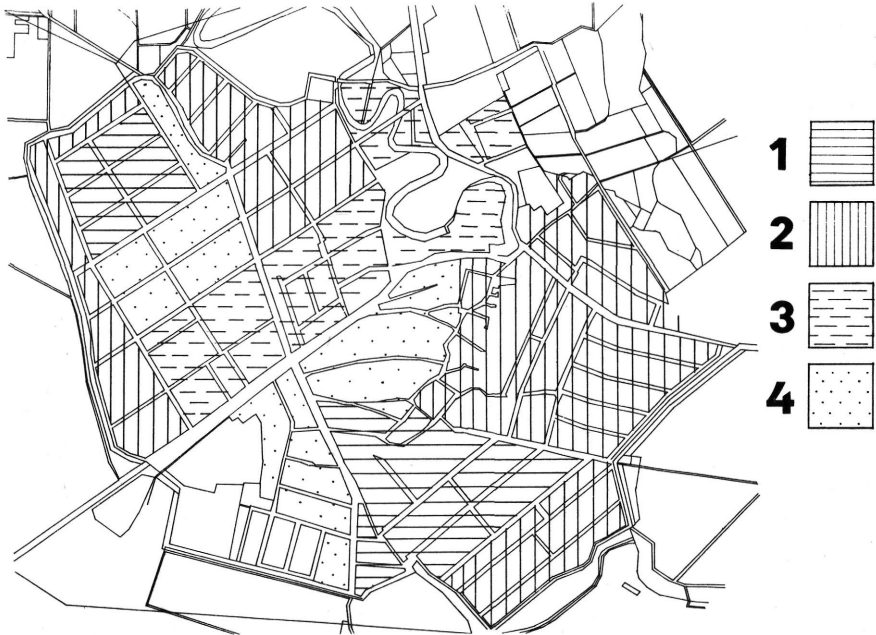
Községi átlag felett 4 = 56,6—60,6% 5 = 60,7—64,8% 6 = 64,9—68,9%

20. ábra. A mező- és erdőgazdasági aktív keresők részesedése a belterületi aktív keresőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 27,0—29,3% 2 = 29,4—31,5%

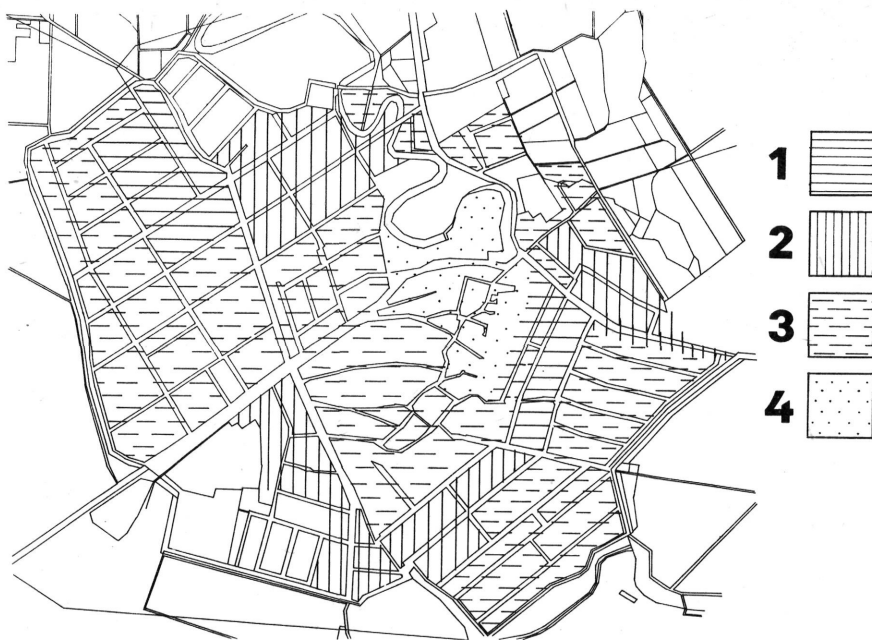
Községi átlag felett 3 = 31,6—36,5% 4 = 36,6—41,4%

21. ábra. Az egyéb aktív keresők aránya 1970-ben.

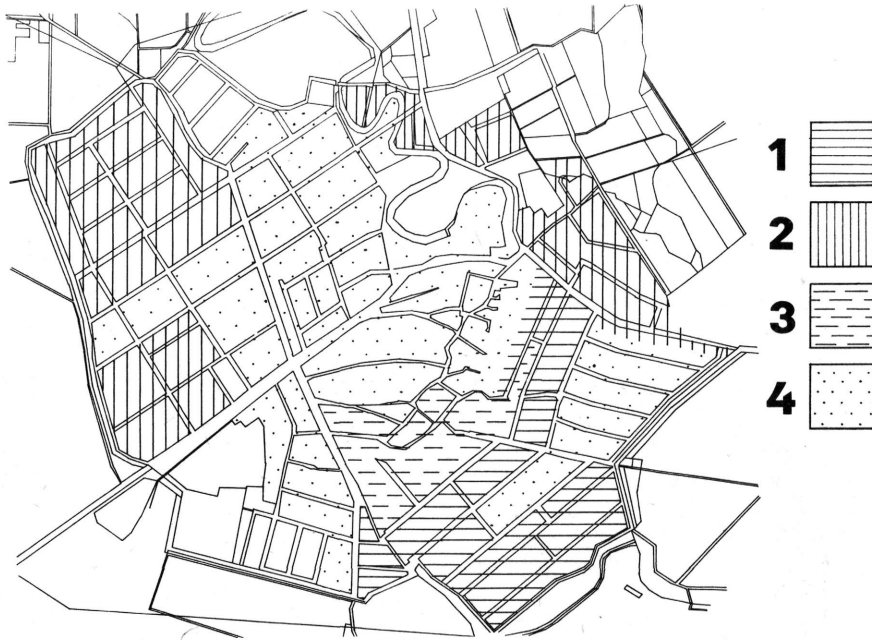
Községi átlag alatt 1 = 6,6—10,8% 2 = 10,9—14,9%

Községi átlag felett 3 = 15,0—17,1% 4 = 17,2—19,3%

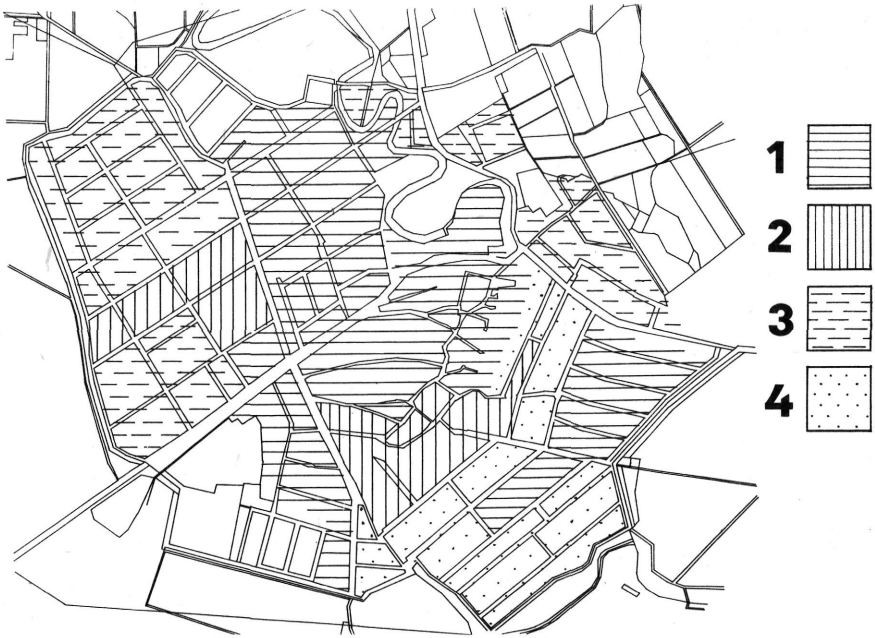
22. ábra. Az egyéb aktív keresők részesedése a belterületi aktív keresőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 21,6—25,9% 2 = 26,0—30,2%
 Községi átlag felett 3 = 30,3—34,9% 4 = 35,0—39,5%

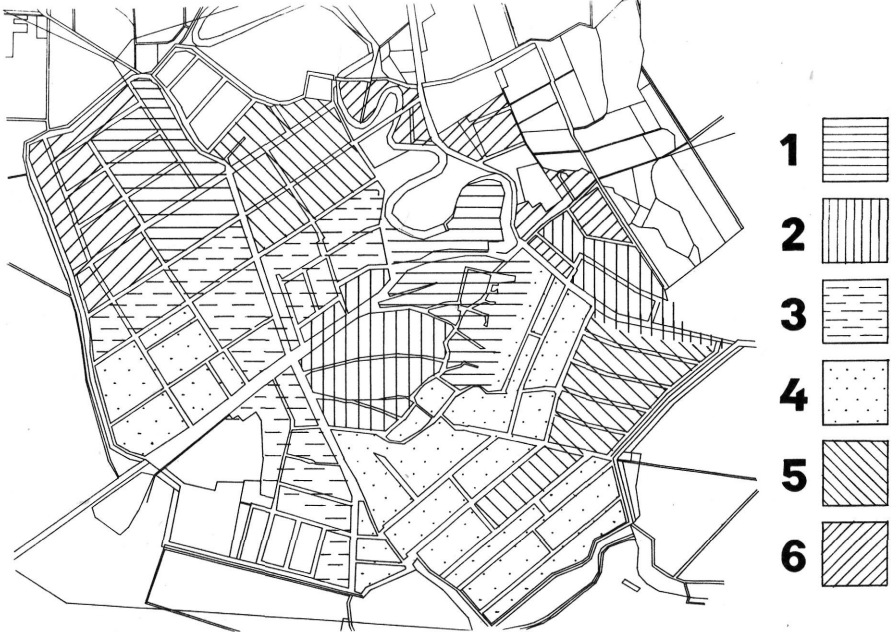
23. ábra. A szellemi foglalkozásúak részesedése a belterületi aktív keresőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 0,9—5,0% 2 = 5,1—10,0%
 Községi átlag felett 3 = 10,1—11,7% 4 = 11,8—13,5%

24. ábra. A fizikai foglalkozásúak részesedése a belterületi aktív keresőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 86,5—88,2% 2 = 88,3—90,0%
 Községi átlag felett 3 = 90,1—94,6% 4 = 94,7—99,1%

25. ábra. A munkások aránya a belterületi keresőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 50,5—55,0% 2 = 55,1—59,6% 3 = 59,9—64,1%
 Községi átlag felett 4 = 64,2—67,2% 5 = 67,3—70,3% 6 = 70,4—73,2%

kategória foglalkoztatottjai elsősorban a központi területeken helyezkednek el, valamint a Marx K. úttól É-ra fekvő községrészekben. Feltűnően nagy területen szóródnak a szellemi foglalkozásúak, így jelentősebb koncentrációt nem figyelhetünk meg (22. ábra). Ugyanakkor teljes az egybeesés a fizikai dolgozók és a szellemi dolgozók átlag feletti és átlag alatti körzetei között, csak ellenkező előjellel (23. ábra), amelynek a jellemzője, hogy a fizikai aktív keresők községi átlag feletti értékkel csak a peremterületeken vannak jelen.

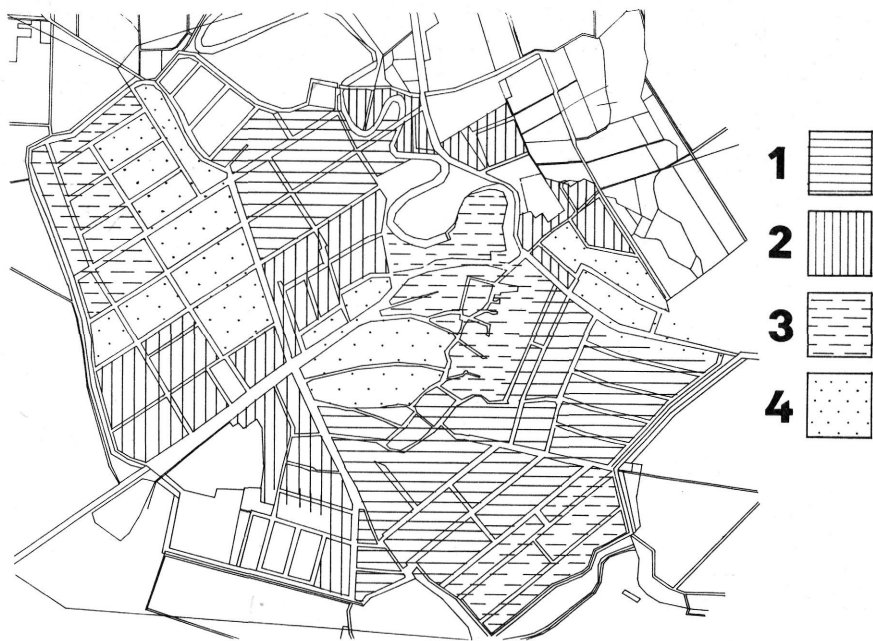
Doboz belterületén élő népesség struktúrájáról ez ideig a korstruktúra, valamint a foglalkozási szerkezet alapján rajzoltunk meg képet. A következőkben az osztályszerkezet alapján leírható területi különbségeket vizsgáljuk meg. Doboz társadalmának döntő hányadát (61,4%) a munkásosztály adja.

A belterületen szinte népszámlálási körzetről körzetre változik a kép (24. ábra). A legjelentősebb hányad azonban a Vörös Hadsereg—Kodály Z.—Széchenyi I.—Töltés—Faluhelyi—Kinizsi P. utcák és a vargahosszai főcsatorna által bezárt területen, valamint a Marx K.—Mikes K.—Kút—Táncsics M. utcák által határolt övben helyezkedik el, ahol mindenütt meghaladja a 70,4%-ot. Ezen kívül még négy területen emelkedik arányuk a községi átlag fölé a belső területeken azonban mindenütt ez alatti értékeket találunk.

A szövetkezeti parasztság községi átlagos részesedési aránya 22,1%, e fölötti értékeket mindenekelőtt a központi területeken, a település legrégebbi magjában, valamint a Zsibongó—Béke—Kút—Fürst S. utcák által határolt területeken találunk, valamint a jórészt 1970 után beépített Kúcsi—Liszt F. utcákban. A Hámán K.—Áchim A.—Táncsics M.—Béke utcák is főként az utolsó két évtizedben épültek be, legalábbis azon szakaszai, ahol elsősorban a parasztság él (25. ábra). A szövetkezeti parasztság által lakott övezetek két nagyobb területre összpontosulnak, s ezen túl két szélső községi körzetben tekinthető a jelenlétük jellemzőnek.

Összességében tehát az mondható, hogy a munkásság és a szövetkezeti parasztság községen belüli települési rendje jellemző területekre különíthető el, míg a szellemi foglalkozásúak a község egész területén szétszóróan élnek, egy jellemző övezet jelölhető ki, ez a halmazos alaprajzú, az újratelepülés után elsőként betelepült központi településrészben található, ahol az összes értelmiségi és egyéb szellemi foglalkozású 16,8%-a él. Ezt a területet a Dobó I.—Rákóczi F. utcák és a vargahosszai főcsatorna által határolt részben jelölhetjük meg.

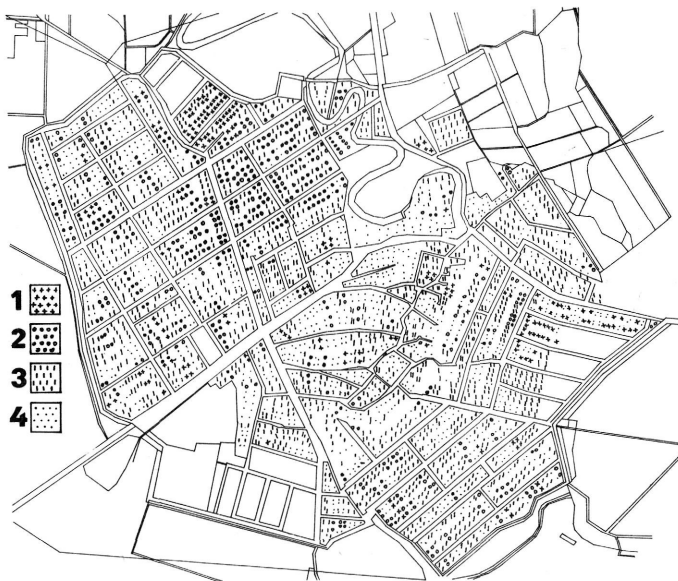
A szociálgeográfiai jellemzés teljes csak akkor lehet, ha az egyes telkegig lemenően rajzoljuk meg a népesség foglalkozás szerinti elhelyezkedését. Az ábrázolhatóság és az egyszerűbb áttekinthetőség kedvéért négy kategóriát képpeztem (26. ábra). Így agrárfoglalkozásúak, ipari foglalkozásúak, egyéb foglalkozásúak és kétlakiak. Az egyes telektömbök jellegének eldöntéséhez az alábbi arányokat állapítottam meg: agrár, ha a mezőgazdálkodásban dolgozók aránya meghaladja az 50%-ot; ipari, ha arányuk 50%-ot ér el; egyéb, ha arányuk legalább 30%; kétlaki (vegyes) foglalkozási szerkezetű minden más esetben (LETTRICH E. 1970.).

26. ábra. A szövetkezeti parasztság aránya a belterületi kereskedőkből 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 15,7—18,9% 2 = 19,0—22,1%

Községi átlag felett 3 = 22,2—25,6% 4 = 25,7—29,0%

27. ábra. Doboz szociálgeográfiai képe 1980-ban. házanként

1 = agrár 2 = ipari 3 = kétlaki 4 = egyéb

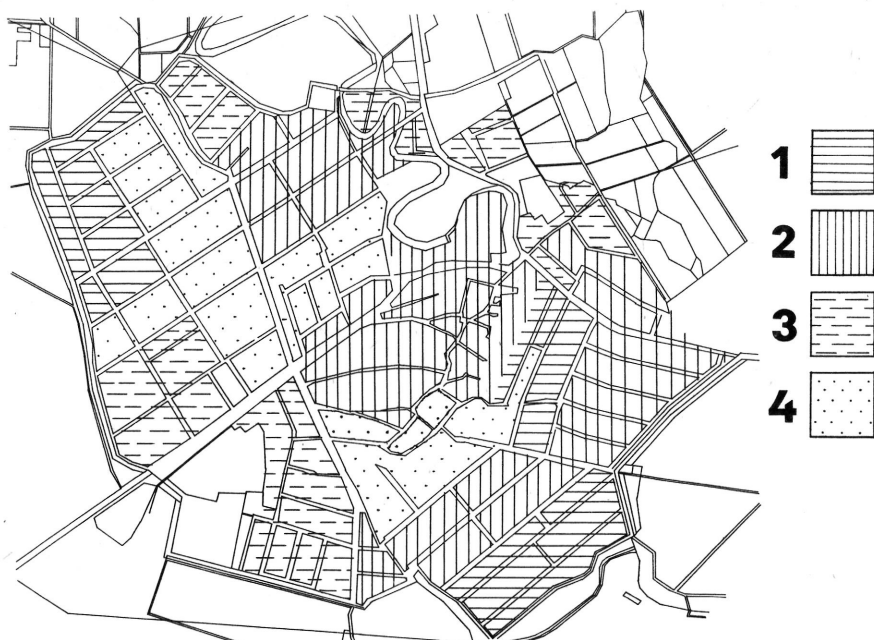
28. ábra. Az 1960 előtt épült lakások aránya

Községi átlag alatt 1 = 41,5—50,3% 2 = 50,4—59,2% 3 = 59,3—68,1%
 Községi átlag felett 4 = 68,2—75,6% 5 = 75,7—82,1% 6 = 82,2—90,5%

29. ábra. Az egy lakásra jutó lakosok száma 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 2,50—2,75% 2 = 2,76—2,90%
 Községi átlag felett 3 = 2,91—3,52% 4 = 3,53—4,19%

30. ábra. A vízvezetékkel ellátott lakások aránya 1980-ban.

Községi átlag alatt 1 = 23,2—30,2% 2 = 30,3—37,3%

Községi átlag felett 3 = 37,4—44,0 4 = 44,1—50,5%

Doboz településmorfológiai jellemzése

A zárt település térbeli megjelenési formáját különféle tényezők befolyásolják. Községünk vonatkozásában mindenképp annak volt döntő szerepe, hogy a Fekete-Körös mellé települt. Ez egyrészt hatást gyakorolt a gazdálkodásra, másrészt határt szabott a térbeli terjeszkedés irányainak, s meghatározta az alaprajz legfőbb jegyeit. De befolyásolta az építkezés módját és anyagát is. Mivel a település térbeli növekedésének mértékéről már volt szó, ezért most annak csak jelenlegi állapotát igyekszem megrajzolni.

A települések morfológiai sajátosságainak vizsgálatakor mindenképp az alaprajz érdeklí a szemlélőt. Ennek fő jellemzőit egyrészt a Fekete-Körös medre, másrészt a XIX. századtól elterjedt alaprajzi beosztás határozza meg. A Fekete-Körös mentén jött létre a XVIII. századtól megizmosodó új Doboz. Itt épültek be az első utcák. (Kossuth L., Hold, Templom, Ady E., Kölcsey F., Kinizsi P. stb.), amelyek futása a Körös medrét követik, ez határozza meg részben a jobb parton lévő Vésztői utat, Fokhát utcát stb. Mivel a Körös medre itt kanyargós, így alaprajzában a községnek ez a központi magja halmazos formacsoportot alkot. Az utcák szűkek és kanyargósak, a telkek általában kicsik és szabálytala-

nok, így a telektömbök is a legkülönfélébb szabálytalan sokszögű alaprajzban jelennek meg. (4. ábra.)

A központi mag másik jellegzetes alaprajzi sajátossága a szalagtelkes alaprajz. Ilyenek a Körös-meder mindkét oldalán találhatóak, mint pl. a Kölcsey utca, Balogh utca stb. Az alaprajz szabályos eleme a sakktáblaszerű elrendezés, amely a zárt település nagyobbik részét foglalja el, utalva egyben arra, hogy melyek a község fiatalon beépített területei. Ez a központi, szabálytalan alaprajzot az észak-keleti oldal kivételével mindenütt körbeöleli.

Az alaprajz fő tengelyei a Körös medrén kívül a Marx Károly út, amely a bejövő és kifelé irányuló forgalom döntő részét bonyolítja le, a község központját elérve villásan szétágazik a Kossuth Lajos és a Dombi utcában. További tengelynek tekinthető a Vésztői és a Nagyváradi út, amelyek a Körössel egy darabig párhuzamosan, az előbbi főtengelyre pedig merőlegesen futnak, s így egy „T” alakú forgalmi tengelyt hoznak létre a község alaprajzában. A Körössel párhuzamosan fut a Faluhelyi és Zsibongó utca, s így az alaprajzot összességében bordás szerkezetűvé alakítják.

Az alaprajzot tagolják a község nyugati részén elhelyezkedő temető, sportpálya, a Körös-meder által közrefogott liget és sportpálya, valamint a piactér.

A település horizontális alaprajzán helyezkednek el a vertikális összetevők, a különféle építmények. Ezek legfontosabb elemei a lakóházak. Anyaguk általában vályog vagy vert fal, ritkább a téglalapítkezés. Leggyakoribb a nyeregtető, de szép számmal található sátozott is. A tető fedőanyaga főként cserép, nádtejtőt már csak elvétve találni. A telkek beépítettségére általában az egyoldalasság és a kétélű beépítettség a jellemző. Az épületek belső tagolódása nem mutat eltérést a környék belső tagolódásától, vagyis szoba, konyha, kamra a legfontosabb belső helyiség. A házak körülkerítettek, főként a deszka- és drótkerítés fordul elő, de helyenként még megmaradt a sövénykerítés is.

A vertikális tagolódásra általában az egyszintűség jellemző, de néhány emeletes épületet is találunk, ezek elsősorban gazdasági rendeltetésűek (malom).

A térbeli zártság mértéke részben a lélekszámnagysággal, részben a funkciókkal és részben a domborzati adottságokkal van összefüggésben. Mértéke a legnagyobb a központi magban, ahol több üzlet kisvárosi zárt üzletnegyedde zárul, itt helyezkedik el az új ABC-áruház is, valamint a volt grófi kastély. Ezt keletre és nyugatra (főként a Kossuth Lajos utcán és a Marx Károly út belső szakaszán) kisvárosi, félig zárt lakóházsorok követik és így a zárt kisvárosi lakóház típusa kimarad. Ettől kifelé haladva minden irányban az agrárövezet következik és ennek megfelelően a falusias házak, ezek uralják a község túlnyomó többségét. Sorukat helyenként egy üzlet, cipésműhely stb. szakítja meg.

A lakóházak száma 1961-ben 1633, 1965-ben 1670, 1970-ben 1707, 1980-ban 1718 volt (27–28. ábra). A község villamosításának az éve 1923. Szerepe azóta állandóan növekedett. Nőtt a hálózat hossza, a közvilágítási lámpák száma és a háztartási fogyasztók száma. A közműellátottság tekintetében sok a kívánni-

való. Sok gondot oldott meg a törpevízmű megépítése (29. ábra). De rosszak az útviszonyok is, a kockaköves útburkolás és a hosszuk is kevés.

A község zöld területekkel való ellátottsága annak ellenére, hogy jelentős erdőterületek találhatóak határában, nem kielégítő és nem is kellően gondozott. Különösen szép képet nyújt és a község belterületének szépségét nagyban fokozza a Körös medre és az azt kísérő fűz- és nyárfák. Továbbá a kastélyliget szép fái és az ide épült katolikus templom, melynek belső berendezése és tárgyai nagy értéket képviselnek. A természetvédelem alatt levő liget azonban nagyobb törődést is megérdemelne.

IRODALOM

- ANDÓ M. (1974): Békés megye természeti földrajza. (In.: Békés megye gazdasági földrajza. Szerk: Krajcók Gyula) Békéscsaba.
- BÁLINT J. (1978): Társadalmi rétegződés és jövedelmek. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- BARANYI B. (1985): A Tiszántúl átalakuló társadalmá (1945—1978). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BECSEI J. (1979): A társadalmi csoportok térbeli elhelyezkedése Békés megyében — Tanulmányok, MSZMP Békés Megyei Oktatási Igazgatósága, Békéscsaba, pp. 59—69.
- BECSEI J. (1983): A társadalmi osztályok és rétegek térbeli elhelyezkedése az Alföldön. Alföldi tanulmányok VII. kötet. Békéscsaba pp. 103—135.
- BECSEI J. (1983): Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BECSEI J. (1988): Az alföldi külterületi társadalom tagozódása és térbeli rendje 1980-ban. Tér és társadalom, 1. sz. pp.
- BELUSZKY P. (1979): Településformáló folyamatok a falusi térségekben. (In: Társadalmi struktúránk fejlődése. Szerk.: Bíró Erzsébet) III. köt. Budapest, pp. 253—281.
- BLASKOVITS J. (1970): A munkásosztály fogalmáról — Társadalmi Szemle, 8—9. szám. pp.
- BÍRÓ E. (szerk.) (1979): Gazdaság, település, társadalomszerkezet. Budapest, (Társadalmi struktúránk fejlődése, III. kötet, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet) 287 p.
- BIHARI M. (1980): A társadalom érdekviszonyai és a szocialista demokrácia — Társadalmi Szemle, 2. sz. pp. 46—56.
- BÓHM A. (1985): Falun élő munkások. Társadalomtudományi Közlemények 2. sz. pp. 200—211.
- BULLA B. (1964): Magyarország természeti földrajza. Budapest.
- CSIZMADIA E.—NAGY S.—ZSARNÓCZAI S. (1966): Az egységes szocialista szövetkezeti parasztosztály kialakulása. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- DANK V. (1966): Kőolaj és földgáz Békés megyében. — Békési Élet 3. sz. pp. 31—43.
- ENYEDI GY. (1983): A magyar falvak helyzete és jövőfejlődése. Társadalomtudományok 1. sz. pp. 42—49.
- FARKASI. (1971): Társadalmunk rétegződése és a munkásosztály — Társadalmi Szemle 2. sz. pp.
- FERGE ZS. (1969): Társadalmunk rétegződése. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- GYENIS J. (szerk.) (1978): Tanulmányok a termelőszövetkezeti parasztságról. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- HAAN L. (1851): Békés megye hajdana. Pest.
- HALAYT T. (szerk.) (1973): Tanulmányok a munkásosztályról. Budapest, MSZMP Központi Bizottságának Társadalomtudományi Intézete, Kossuth Könyvkiadó.
- HALAYT. (1982): Bevezetés. In: A társadalmi struktúra kutatásának alapproblémái. Társadalomszerkezet és rétegződés. Kossuth Könyvkiadó. pp. 7—15.
- P. KÁLMÁN K. (szerk.) (1979): Rétegződés, mobilitás, egyenlőtlenség. Budapest, (Társadalmi struktúránk fejlődése II. kötet, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.)

- KARÁCSONYI J. (1896)*: Békés vármegye története I–III. k. Gyula.
- KLINGER A. (1982)*: Az osztály- és rétegszerkezet változásai. (Társadalomszerkezet és rétegződés, Kossuth Könyvkiadó.)
- KOVÁCS CS.–FRANCIA L. (1979)*: A települések társadalmi szerkezete és az anyagi életkörülmények. In: Társadalmi struktúránk fejlődése III. kötet. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, pp. 179–251.
- KOLOSÍ T. (1981)*: Az értelmiségről vitatkozva – Társadalmi Szemle, 8–9. sz., pp. 119–28.
- LETTRICH E. (1970)*: Tihany szociálgeográfiai képe. (In: Magyarázó a Balaton környéke 1:10 000 építésföldtani térképsorozatához. Tihany.) Budapest.
- LETTRICH E. (1972)*: Helyzetkép a szociálgeográfia mai állásáról. – Földrajzi Értékesítő XXI. évf. 2–3. f. pp. 359–366.
- MÓD A.–NÉ (1979)*: Korunk és a munkásosztály – Társadalmi Szemle, 6. szám. pp.
- MILTÉNYI K. (1981)*: Az értelmiség mobilitása, rétegződése és helyzete 1945 után – Társadalmi Szemle, 8–9. sz., pp. 129–133.
- ORBÁN S. (1983)*: Átalakuló parasztság — változó parasztpolitika. Társ. tud. Közlemények 1. sz. pp. 36–42.
- SIMÓ T. (1980)*: A termelőszövetkezeti dolgozók társadalmi tagozódásáról – Társadalmi Szemle, 8–9. sz. pp.
- SIMÓ T. (1948)*: Állami gazdaságok és termelőszövetkezetek fizikai dolgozóinak jellemzőiről. Társadalomtudományi Közlemények 4. sz. pp. 549–557.
- SIMÓ T. (1986)*: A szakszövetkezetek és a települések gazdasági-társadalmi struktúrája. Társadalomtudományi Közlemények 1. sz. pp. 90–101.
- SZIRMAI V. (1985)*: Térbeli társadalmi problémáink és a településtervezés felelőssége. Társadalomtudományi Közlemények 3. sz. pp. 438–447.
- VÁRNAI GY. (szerk) (1979)*: Társadalmunk szerkezetének fejlődéstendenciái. Budapest, (Társadalmi struktúránk fejlődése I. kötet. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.)
- VÁRNAI GY. (1985)*: Társadalmi rétegződés Magyarországon 1962–1981. (Adatok az egyenlőtlenségi rendszer változásairól.) Társadalomtudományi Közlemények 1. pp. 24–36.